

EL PENSAMENT CRÍTIC EN LA SOCIETAT LÍQUIDA

Un posicionament sòlid en el segle XXI

David Cortès Cid

Màster Universitari en Innovació Pedagògica i Lideratge Educatiu en el Segle XXI.

Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació i de l'Esport (Blanquerna)

Universitat Ramon Llull.

Tutor: Miquel Àngel Prats Fernández

Resum

Bob Dylan ho cantà per primer cop l'any 1963 entre qüestions retòriques: *"la resposta, amic meu, està en el vent."* O bé volia dir que la resposta és tan òbvia que està just davant nostre, o que la resposta és tant intangible com el vent. És davant aquesta dualitat de les coses que ens proposem fer recerca per definir els termes "societat líquida" i "pensament crític", per tal de contrastar-los i fonamentar teòricament per què s'ha d'ajudar a desenvolupar el pensament crític en el segle XXI.

En una societat on tot és passatger, breu, incoherent i canviant, necessitem mantenir un pensament sòlid, un pensament que s'embolcalli en l'art de trobar criteris, i que sàpiga submergir-se i fluir conscientment sense enfonsar-se en la liquidesa. Desitgem que el lector, sentint-se part d'aquest món comunitari, flueixi, critiqui i gaudeixi les línies escrites, i en faci una reflexió posterior en base a la seva experiència prèvia.

Paraules clau: Pensament crític, societat líquida, fluir, antropologia filosòfica i dualisme.

Resumen

Bob Dylan lo cantó por primera vez en 1963 entre cuestiones retóricas: *"la respuesta, amigo mío, está en el viento."* O bien quería decir que la respuesta es tan obvia que está justo delante de nosotros, o que la respuesta es tan intangible como el viento. Es ante esta dualidad de las cosas que nos proponemos investigar para definir los términos "sociedad líquida" y "pensamiento crítico", a fin de contrastarlos y fundamentar teóricamente por qué se debe ayudar a desarrollar el pensamiento crítico en el siglo XXI.

En una sociedad donde todo es pasajero, breve, incoherente y cambiante, necesitamos mantener un pensamiento sólido, un pensamiento que se envuelva en el arte de encontrar criterios, y que sepa sumergirse y fluir conscientemente sin hundirse en la liquidez. Deseamos que el lector, sintiéndose parte de este mundo comunitario, fluya, critique y disfrute las líneas escritas, y haga una reflexión posterior en base a su experiencia previa.

Palabras clave: Pensamiento crítico, sociedad líquida, fluir, antropología filosófica y dualismo.

Abstract

Bob Dylan sang it for the first time, back in 1963 : "The answer my friend, it is blowing in the wind." Maybe what he was actually saying was that the answer is so obvious that is just standing in front of us, or that the answer is as intangible as the wind. Facing this duality we decide to do a research to determinate the terms: "liquid society" and "critical thinking", to contrast them and theoretically justify why we should help developing critical thinking in the XXIst century.

In a society where everything is temporary, short, incoherent and changing, we need to maintain a solid thinking, one thinking capable of wrapping on the art of finding criteria, and to submerge and flow consciously on liquidity. We wish that the reader, feeling part of this community world, flows, criticizes, and could enjoy these writted lines, and make a later reflection based on their previous experience.

Keywords: Critical thinking, liquid society, flow, anthropological philosophy and dualism.

Índex

1- Definint la societat del segle XXI. Una societat líquida	5
1.1- Definint la societat líquida	7
1.2- L'individu en la societat líquida	9
1.3- Fluir sense divagar. L'individu en un món d'oposames	11
1.4- Les escoles de la societat líquida	14
2- Què és el Pensament crític?	17
2.1- Conceptualització de l'expressió	18
2.1.1- Pensament	18
2.1.2- Crítica	21
2.2- El pensador crític	22
3- Educació en el pensament crític com a forma de conscienciació social	24
4- Conclusions	27
5- Referències	28

1- Definint la societat del segle XXI. Una societat líquida

*“L’èsser humà no és tal si no és en relació, deia tot sovint Krishnamurti. La vida mateixa és relació constant.”*¹

*“L’emergència de la nova societat del coneixement, de la informació, digital i globalitzada, que ha multiplicat gairebé per infinit els dipòsits de les unitats informatives i els mecanismes de codificació, descodificació i transmissió, ens enviarà cada cop més sovint la pluja de la fragilitat i de la vulnerabilitat amb les quals ens haurem d’acostumar a conviure.”*² La societat del segle XXI esdevé, doncs, una societat contradictòria. Molta informació disponible compartida a la xarxa, molts mitjans de comunicació i grans avenços tecnològics, que atorguen independència per una banda, però, com diu Sebastià Serrano (2005), vulnerabilitat i fragilitat per l'altra.

Vivim en un món comunitari -Habermas digué: *“La comunicació entre membres crea la comunitat”*³.- on hem substituït *“la màxima cartesiana Cogito, ergo sum [Penso, així existeixo], per Communicamus, ergo sum [Ens comuniquem, així existim], ja que sense actes de comunicació coordinats no hi ha cap “jo” que pugui expressar-se.”*⁴ I a través de la comunicació va ser com en l'antiguitat es varen començar a formar les petites companyies que ens permeteren evolucionar durant el neolític, gràcies a l'agricultura i la ramaderia; i així és com els actuals dirigents de la societat (o així és com els anomenem el poble) ens veuen: com un gran ramat a dirigir, per "representants" d'aquests pastors quasi messiànics, els quals hem de seguir per a continuar formant part de la societat: Walter Lippman (2000) ens anomenà com a *“ramat desconcertat”*⁵: simples espectadors sense ser participants en l'acció.

¹Ferrer, A. (46, 2010). "Del diàleg intercultural al diàleg interior. Reflexions amb Raimon Pannikar i J. Krishnamurti." *Ars Brevis* [en línia], Núm. 16 , p. 31-51.<http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/article/view/244254/327247> [Consulta: 21-01-15]

²Serrano, S. (12,2005) *El regal de la comunicació* (13a ed.) Barcelona; Ara LLibres, S.L.

³Apunts de classe de M. Civís (2015). Assignatura: Educació, territori i espai virtual: noves polítiques i lideratge en xarxa. (curs 2014/2015). Màster Universitari d’Innovació Pedagògica i Lideratge Educatiu en el Segle XXI. Universitat Ramon Llull. Facultat de Psicologia, Ciències de l’Educació i l’Esport. Barcelona.

⁴Gergen, K.J. (300, 1997). *El yo saturado. Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo.* (3a reimpressió) Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.

⁵Terme de Walter Lippman a Chomsky, N. (30, 2000) *La (des)educación.* Barcelona: Editorial Planeta, S.A.

Però precisament això és el que més por els fa als "ramaders polítics": despertar a la que Alexander Hamilton (2000) anomenà com la "*gran bèstia*"⁶, quedant-se així sense ramat. Existirà gos d'atura que no ens tanqui a l'estable? Si més no, deixarem aquesta temàtica a l'aire, ja que esperem que els individus que llegeixin aquest article no siguin un ramat d'ovelles.

Ja ho expressà Aristòtil que "*la facultat social i política és la facultat millor en l'home, i per tant la seva finalitat és el bé per excel·lent.*"⁷ Aristòtil (1874) fou el primer en destacar que l'ésser humà és un "animal social". Per a aquest filòsof, l'ésser humà no pot desenvolupar-se si no és en comunitat, és més, no pot ser feliç si no viu en societat.

Des d'aquest estudi serem fermes a aquest posicionament, oposant-nos al pensament d'altres, Durkheim, que pensà que l'ésser humà és dolent per naturalesa, i que amb la frase "l'home és un llop per a l'home" definí a aquest com un ésser egoista (tot i donant per fet que en la societat ambdós pensaments poden conviure).

L'home pot ser esclau sense estar encadenat. En aquesta societat plena d' *homo videus*, on es mira però no es pensa, i es veu però no s'entén, estem enfortint una societat totalment comercialitzada, en la que la banalitat y el màxim benefici constitueixen els valors centrals de totes les coses, i on cadascú es veu a sí mateix com un capital que s'ha d'invertir en el mercat amb la finalitat d'obtenir el màxim benefici (èxit), y el seu valor d'ús no és superior d'una barra de pa o un llibre. Antonio Machado (1924) escrigué: "*Tot neci confon valor i preu*"⁸. Estem acostumats a veure gent demanant almoïna al metro: ja siguin cantants, venedors d'encenedors, músics o pares desesperats en busca d'alguna ajuda altruïsta. El nostre pensar filantròpic ens hauria d'enviar un senyal d'humanitat en aquell instant, un pensament de pertinença social. A *El Contracte social*⁹, Rousseau (1969) estableix que una bona organització social rau sobre un pacte, garantint la igualtat i la llibertat entre els ciutadans. Aquest pacte es fa entre tots els participants, és a dir el conjunt dels ciutadans. En el pacte social, cadascun renuncia a la seva llibertat natural per guanyar una llibertat civil. I es que, per exemple, si de tots els encarits bitllets de transport públic, un tant per cent es destinés a

⁶Chomsky, N. (54, 2000). La (des)educación. Barcelona: Editorial Planeta, S.A.

⁷Aristòtil (5) La gran moral. Recuperat a <http://llevatetodo.com/book/Aristoteles-La.Gran.Moral.pdf> el 24 de maig de 2015

⁸Pigem, J. (13, 2011) Global Personal Social. Valores para un mundo en transformación. (1a ed.) Barcelona; Editorial Kairós, S.A.

⁹Rousseau, J.J. (1969) El contrato social.(1a ed.) Madrid: Aguilar, S.A. de ediciones

finalitats socials, la meua esperança de mantenir l'acció social en l'ésser humà es refermaria. Si cada un dels milers d'usuaris d'aquest servei públic donés a aquests desfavorits ni que fos 1 cèntim, de ben segur que podrien mantenir-se. Aquesta és una de les moltes idees que podríem tenir si els individus fossin més socials.

La societat postmoderna, és una comunitat materialista, consumista, precària, on els valors de la gratificació instantània i de la felicitat individual han substituït els valors de “llarg termini” i de “totalitat”. Com la titllaria Zygmunt Bauman (2006), una *societat amb una vida líquida*¹⁰. L'ésser humà està actuant com un ramat, oblidant la seva condició d'individu per a poder agradar a la “massa”. *“Cada individu pot, com a home, tenir una voluntat particular contrària o diferent a la voluntat general que té com a ciutadà. El seu interès particular pot parlar-li de manera molt diferent que l'interès comú.”*¹¹, digué J.J. Rousseau (1969). És per això que ens preguntem: en la societat postmoderna (líquida), com és possible mantenir un pensament crític (sòlid)? Com és possible fluir sense divagar? D'ara en endavant mirarem de resoldre aquestes i d'altres qüestions.

1.1- Definint la societat líquida

*“La cultura europea del segle XX ha desenvolupat enormement els valors corporals i materials i ha donat molta importància a la participació de tots en la cultura.(...) Altres valors s'han desenvolupat menys, per exemple els valors estrictament interpersonals.”*¹²

I és que en la cultura del segle XXI s'han vist emfatitzats aquests valors del segle passat. Les “mass media” - dominades pel poder polític i els grans adinerats - han mogut al ramat desconcertat com el productor executiu de la pel·lícula “El Show de Truman” (1998) mou a Jim Carrey en el paper de Truman Burbank. Un gran exemple d'aquesta dominació i credibilitat de les “mass media” és la ja antiga adaptació de la novel·la de ciència ficció de H.G. Wells feta per G.Orson Wells a l'emissió de ràdio “The War of the Worlds” del 30 d'octubre de 1938, que tot i els avisos de que es tractava d'una dramatització, va causar un estat d'alerta a Nova York i Nova Jersey. Ara, els “reality shows” i “dating shows” com

¹⁰Bauman, Z. (2006) Vida líquida. Madrid: Espasa Libros S.L.U.

¹¹Rousseau, J.J. (20,1969) El contrato social. (1a ed.) Madrid: Aguilar,S.A. de ediciones

¹²Gevaer, J. (202, 2003) El problema del hombre. Introducción a la antropología filosófica. Salamanca: Ediciones Sígueme S.A.U.

“Gran Hermano” i “Mujeres y Hombres y Viceversa” - curiosament emesos per la mateixa cadena de televisió- fomenten (lamentablement) les modes i els models a seguir per als joves. Diem lamentablement perquè *“la televisió podria ser una eina educativa de primer ordre, per la facilitat amb la que transmet conceptes i vivències. Però, en general, és un element perjudicial per a l’educació del seu fill.”*¹³ diu el Dr. Francisco Kovacs (2011). I afegeix més endavant: *“L’abús de la televisió habitua al nen a ser passiu; rep informació, però no pot discutir-la o rebatre-la, i això fa disminuir la seva capacitat crítica. Això és exactament el contrari del que l’educació pretén.”*¹⁴

Però, per si no fos poc el gran fenomen de manipulació televisiva per a dominar la <<gran bèstia>>, hem d’afegir-hi l’assentament de la societat líquida, una societat on *fast* (ràpid) i *hashtag* (etiqueta/ paraula clau) són dues de les paraules més utilitzades, i on el criteri, la reflexió i els dubtes no estan ben vistos.

Els avenços tecnològics, doncs, han fet d’Internet un Aleph¹⁵ d’informació, i dels dispositius tecnològics, les restaurables còpies del llibre que Jorge Luis Borges (1974) escrigué.

El sociòleg Zygmunt Bauman (2006), parla de la societat postmoderna com *La societat moderna líquida*, i la defineix com *“aquella en la que les condicions d’actuació dels seus membres canvien abans de que les formes d’actuar es consolidin en uns hàbits i en una rutina determinades.”*¹⁶ En aquesta societat líquida, on la informació circula a una mitja de 3,8 Mbps (Megabytes per second) a nivell mundial¹⁷ - el pes d’una cançó de 3 o 4 minuts en format mp3. -, s’està generant una saturació social. *“En el postmodernisme, es desdibuixen els límits de l’individu com a unitat, i passa a ser el resultat d’una construcció social.”*¹⁸ Ve a ser com un gran experiment social com el de Solomon Asch¹⁹, on se’ns mostra que les persones tendeixen a ser “conformistes”: davant la pressió social, no tenen en compte la seva opinió i actuen seguint al ramat.

¹³Kovacs, Dr. F. (311,2011). Aprendiendo a ser padres. Madrid: Ediciones Planeta Madrid, S.A.

¹⁴Ibid., p. 311

¹⁵Borges, J.L. (1974) El Aleph. Madrid : Alianza

¹⁶Bauman, Z. (9, 2006) Vida líquida Madrid: Espasa Libros S.L.U.

¹⁷Recuperat el 21/01/2015 a <http://www.abadiadigital.com/la-velocidad-media-de-conexion-a-internet-a-nivel-mundial-es-ya-de-3-8-mbps/>

¹⁸Gergen, K. J. (302, 1997) El yo saturado. Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo. (3a reimpressió) Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.

¹⁹El experimento de Asch: Influencia de la mayoría y la conformidad. (2013) Recuperat el 21 de gener de 2015 a <https://www.youtube.com/watch?v=wt9i7ZiMed8>

Kenneth J. Gergen (1997) diu que els individus s'estan convertint en "jo saturats"²⁰, on l'individu es veu colonitzat, immers dins de les múltiples personalitats amb les que la societat el veu. Segurament, "estem assistint actualment a la major crisi d'identitat amb la que l'home ha passat."²¹

1.2- L'individu en la societat líquida

*"L'home massa cultivat i socialitzat, que viu d'una cultura ja falsa, necessita absolutament d'una altra cultura, és a dir, d'una cultura autèntica. Però aquesta no pot iniciar-se sinó des del fons sinceríssim i despulat del propi jo personal."*²²

Els èxits tecnològics al llarg del segle han produït una alteració radical en la nostra forma de revelar-nos als altres. Tweets, whatsaps, snapchats... són les senyals de fum del segle XXI. No serem nosaltres qui descobreixi el gran vici que les noves tecnologies produeixen en la societat, però voldríem enfocar-ho des d'una perspectiva crítica.

Sebastià Serrano (1988)²³ ens introdueix en el món de la semiòtica, l'estudi dels sistemes de signes i el seu sentit, el qual cada cop és més present en la comunicació humana.

Lluís Duch (2011)²⁴ va més enllà, i ens parla de la banalització de la paraula, com una crisi gramatical, una perversió i una devaluació de les diferents modalitats de la paraula humana; i com a efecte a aquesta causa, de la necessitat d'emparaular la paraula, ja que com hem explicat abans, és a partir d'aquesta que podem considerar que vivim en societat. Essent conformistes amb aquesta banalització, estem emmarcant-nos en una societat que re-valoritza els termes: simple, banal i efímer.

Però el que més ens preocupa d'aquesta nova cultura, és que, al créixer en una societat prefabricada, on tothom ha de vestir la mateixa roba, jugar als mateixos videojocs i mirar el

²⁰Gergen, K. J. (1997) El yo saturado. Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo. (3a reimpressió) Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.

²¹Gevaer, J. (12,2003) El problema del hombre. Introducción a la antropología filosófica. Salamanca: Ediciones Sígueme S.A.U.

²²Rousseau, J.J. (XLI,1969) El contrato social. (1a ed.) Madrid: Aguilar,S.A. de ediciones

²³Serrano, S. (1988) La semiótica: Una introducción a la teoría de los signos. (4a. ed.) Barcelona: S.A. Montesionos Editor

²⁴Lluís Duch: la banalització de la paraula (2011) Recuperat el 31 de maig de 2015 a <http://www.ccma.cat/catradio/lluís-duch-la-banalitzacio-de-la-paraula/fitxa-programa/1498/>

mateixos programes de televisió, s'entreveu una esclatxa on l'individu perd la seva individualitat. És aquí on dubtem si s'està perdent la identitat, o hem de resignar-nos i acceptar aquesta re-definició? Sota aquesta pluja de senyals, *"la saturació social comporta un menyscabament general de la premissa sobre l'existència d'un jo veritable i recognoscible. En conseqüència, absorbint múltiples veus, comprovem que cada "veritat" es veu relativitzada per la nostra consciència simultània d'altres opcions no menys imperioses. Arribem a adonar-nos que cada veritat sobre nosaltres mateixos és una construcció momentània, vàlida per a una època o espai de temps determinats i en la trama de certes relacions."*²⁵ Ja no som un, ni uns quants, sinó que, com va dir Walt Whitman, "contenim multituds".²⁶

Així doncs, acceptem que l'home modern és un home-massa, que està molt socialitzat, però també està molt sol. En la majoria de casos, la comunicació en la nova cultura tecnològica, ens ha "capturat". Jordi Riera (2013), en el seu article a El Periódico, expressa aquesta situació molt encertadament: *"Vet aquí però que en els darrers temps observo i m'impresiona comprovar com de manera progressiva, accelerada i silenciosa han estat les pantalles, en totes les seves formes, mides i models les que, amb un doble clic imaginari sobre les nostres vides, han passat a capturar-nos quasi tots els racons espai-temps, invertint així els rols inicials. (...) Pantalles de tota mena però que tenen com a denominador comú el cada cop més habitual i visible submissió de la dona i l'home capcots (drets, asseguts o estirats), tot fixant la vista en les novetats que els ofereixen minut rere minut les pantalles que els capturen."*²⁷

On queda, doncs, la individualitat? Resignats a haver-nos de conformar amb aquesta identitat multitudinària, apostem fermament per al foment de la cerca de la pròpia identitat. La individualitat és una tasca que la pròpia societat d'individus fixa per als seus membres, però en forma de tasca individual, que, per conseqüència, ha de ser duta a terme individualment (per individus que utilitzin els seus recursos individuals).

No hem d'oblidar-nos, però, d'incloure en aquesta formació de la identitat, la comunitat. *"El jo ha de trobar la seva identitat moral en (i per mitjà de) la pertinença a comunitats com la*

²⁵Íbid., p. 37

²⁶Íbid., p. 103

²⁷Riera, J. (2013) Captura de pantalla. El Periódico Opinió. Recuperat el 31 de maig de 2015 a <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/opinio/captura-pantalla-2701889>

família, el veïnat, la ciutat i la tribu."²⁸, i que *"la nostra identitat no és incòlume al pas del temps, sinó que experimenta canvis i mutacions. (...) Ens adonem realment del que tenim quan prenem consciència que és fugisser."*²⁹

És molt important haver definit bé la identitat de l'individu, ja que, antigament un raier es deixava portar per la corrent, quant la corrent el portava a un únic lloc. En la societat líquida el raier es veuria perdut i desorientat en un riu multidireccional, en un flux continu d'infoxicació.³⁰

1.3- Fluir sense divagar. L'individu en un món d'oposames

*"Quan en el món,
tots reconeixen la bellesa com a bellesa,
així queda constituïda la lletjor.
Quan sobre el món,
tots reconeixen perquè el bo és bo,
així queda constituïda la maldat.
(...)
Per això el savi:
Descansa en l'obra sense actuar.
Instrueix sense parlar.
Encara que totes les coses es desenvolupin,
per si mateixes, sense la seva intervenció."*³¹

Dins d'aquest mar d'informació i tecnologies, l'home pot trobar en la comunitat la resposta a aquesta crisi existencial. *"Segons el filòsof alemany Martin Buber, el jo i el tu no són dos pols separables. És al cor mateix del vincle entre el jo i el tu que retrobem l'essència de*

²⁸Gergen, K. J. (215, 1997) El yo saturado. Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo. (3a reimp.) Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.

²⁹Torralba, F. (156, 2003) Pares i fills. L'aventura de trobar-se avui. Barcelona: Ed. PLaneta, S.A.

³⁰En un article de Tian Riba (2015) sota el títol "Infoxicació", aquest ens defineix a la perfecció el terme com: sobrecàrrega informativa que empitjora la capacitat analítica. Recuperat el 16-06-2015 a <http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/7-vista/8-articles/826038.html?cca=1>

³¹Lao-Tsé (28, 2010) Tao Te King. Barvcelona: Plutón Ediciones X, S.L.

l'home. El tu és un atribut del jo. L'home no és sinó en relació amb l'home. Els éssers humans veuen sovint els seus semblants en termes d'interès; els altres són mers mitjans al servei del jo. Llavors, l'altre esdevé una cosa. En canvi, quan l'altre és una persona, sense la qual jo mateix no sóc una persona, es dona la reciprocitat. Tal com diu Buber, en el diàleg entre el jo i el tu es construeix la comunitat."³²

La idea de la dualitat, ben expressada pel simbolisme del Yin i el Yang, la nombrarem a partir d'ara amb la paraula "oposames". Aquesta expressió composta per les paraules angleses "opposite" (oposat) i "same" (mateix) engloba la idea de que dins d'un mateix sistema una part no existiria sense l'altra; dues forces oposades però complementàries. Buber (2010), així com molts altres filòsofs, tracten aquest tema amb la dualitat ontològica individu-comunitat. I és que mirada així, la nova societat moderna líquida presentada per Bauman (2006) pot ser vista com una empenta per a la autocrítica enfocada des d'una pluralitat de contextos, des de l'acceptació d'un món on tot són oposames (o punts de vista).

Tot i aquesta dualitat entre el jo i el tu, parlariem d'un jo origen, "*una realitat ecològica d'on procedeix tota la vida concreta del jo amb totes les accions i passions, amb totes les meves facultats i disposicions, amb totes les meves qualitats i estats*"³³, una realitat ecològica on creiem possible edificar les arrels del pensament crític.

El jo origen, però, ha de saber fluir sense divagar. El flux "*és l'estat en el qual les persones es troben tant involucrades en l'activitat que res més sembla importar-los.*"³⁴ I en aquest món d'oposames que hem presentat, l'estreta línia que marca un camí o un altre ens pot fer dubtar, i recau en el pensament crític la decisió d'escollir-ne un o un altre: "*quan un home actua, ha de mencionar-se tant allò voluntari com allò involuntari; però en tals accions obra voluntàriament, perquè el principi del moviment imprès als membres instrumentals està en el mateix que els executa.*"³⁵

³²Ferrer, A. "Del diàleg intercultural al diàleg interior. Reflexions amb Raimon Pannikar i J. Krishnamurti." *Ars Brevis* [en línia], (41,2010),, Núm. 16 , p. 31-51.<http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/article/view/244254/327247>[Consulta: 21-01-15]

³³Gevaer, J. (61,2003) *El problema del hombre. Introducción a la antropología filosófica*. Salamanca: Ediciones Sígueme S.A.U

³⁴Csikszentmihalyi, M. (16, 1997) *Fluir (Flow) Una psicología de la felicidad*. Barcelona: Editorial Kairós

³⁵Aristòtil (trad. Pallí, J.) (73,2010) *Ética a Nicómano*. Madrid: Editorial Gredos, S.A.

Segons la teoria de Mihaly Csikszentmihalyi (1997), el fluir serveix, entre d'altres, per a ser conscients³⁶ a l'hora de fer les coses. *"En el flux, una persona sent el desafiament de fer-ho el millor possible i ha de millorar constantment les seves habilitats. En aquest moment no té l'oportunitat de reflexionar sobre que és el que significa en termes de la seva personalitat (i si es permetés sentir-autoconscient, l'experiència no seria molt profunda). Però després, quan l'activitat ha finalitzat i l'autoconsciència té l'oportunitat de tornar, la personalitat d'aquest individu que ara està reflexionant no és la mateixa que va existir abans de l'experiència de flux."*³⁷

El gran què d'aquest fluir és que fàcilment podem deixar de ser conscients. La reflexió, l'esperit crític, la pedagogia del cargol de Gianfranco Zavalloni (2011)... poden ser la clau per evitar navegar sense rumb concret. *"La lentitud pot convertir-se en un recurs. El fet de saber disminuir la marxa i saber mirar et dona la possibilitat d'aprofitar ocasions que, corrent massa ni tan sols advertiries."*³⁸ Quan arribem, doncs, a ser inconscientment competents, arribarem a fluir sense divagar, sense presses.

Havent relacionat Bauman (2006) i Csikszentmihalyi (1997) deduïm una sèrie de perills en fluir en la societat líquida. Cal ser conscients de quin camí agafem al fer baixar el rai, i si al arribar a nostre destí, fem balanç de com l'hem controlat en el descens.

Csikszentmihalyi (1997) ens dona una solució per a no divagar: *"Quan seguim els suggeriments de la genètica i les institucions socials sense qüestionar-les, abandonem el control de la consciència i ens convertim en joguines sense poder en mans de forces impersonals. (...) La solució és alliberar-se de forma gradual de les recompenses de la societat i aprendre com substituir-les per recompenses que estiguin sota el poder propi d'un."*³⁹

³⁶La funció de la consciència és representar la informació sobre el que està succeint dins i fora de l'organisme de tal manera que el cos pugui avaluar-la i actuar en conseqüència. (...) Sense la consciència seguiríem "sabent" què passa, però reaccionaríem de manera reflexa, instintiva. Csikszentmihalyi, M. (46, 1997) *Fluir (Flow) Una psicología de la felicidad*. Barcelona: Editorial Kairós

³⁷Csikszentmihalyi, M. (107, 1997) *Fluir (Flow) Una psicología de la felicidad*. Barcelona: Editorial Kairós

³⁸Zavalloni, G. (47,2011) *La pedagogía del caracol. Por una escuela lenta i no violenta*. Barcelona: Editorial GRAÓ, de IRIF, S.L.

³⁹Csikszentmihalyi, M. (37-39, 1997) *Fluir (Flow) Una psicología de la felicidad*. Barcelona: Editorial Kairós

Cal buscar en el jo (en conjunció amb l'altre) la conscienciació i l'auto-control. "*<< Si et sents dolgut per les coses externes, no són aquestes les que et molesten, sinó el teu propi judici sobre elles. I està en el teu poder el canviar aquest judici ara mateix. >>*"⁴⁰

1.4- Les escoles de la societat líquida

*"L'escola és el ritu d'iniciació que condueix a una societat orientada al consum progressiu de serveis cada vegada més costosos i intangibles, una societat que confia en normes de valor de vigència mundial, en una planificació a gran escala a llarg termini, en l'obsolescència contínua de les seves mercaderies basada en l'ethos estructural de millores interminables: la conversió constant de noves necessitats en demandes específiques per al consum de satisfaccions noves. Aquesta societat està mostrant-se a si mateixa que no és funcional."*⁴¹

O més ben dit, que té una funcionalitat sense finalitat comuna.

Justament això és el que hem d'ensenyar als alumnes: a desvincular-se del plaer per les recompenses materials de la societat. *"Res fa suposar que l'escola com organització social i els seus professionals no es trobin immersos en les tendències socioculturals de l'època i es vegin afectats per els efectes derivats dels continus canvis socials i en el treball."*⁴²

Les escoles de la societat líquida, també estan esdevenint líquides: escoles al ritme de les modes, escoles on les condicions d'actuació dels seus membres canvien abans de que les formes d'actuar es consolidin en uns hàbits i en una rutina determinades, escoles perdudes en un mar infocat, on Internet reina i dictamina les noves modes acadèmiques.

S'està abandonant la pràctica aplicada a l'infant.

Internet és una (molt) bona eina, si en sabem fer un bon ús. Aquest Aleph ha ofert al públic la possibilitat d'opinar i fer cohesió social a través d'eines de comunicació quasi instantànies, convertint-se també en una arma de doble fil. *"Fan falta uns pocs minuts i un parell de firmes*

⁴⁰Marc Aureli a Csikszentmihalyi, M. (40, 1997) *Fluir (Flow)* Una psicología de la felicidad. Barcelona: Editorial Kairós

⁴¹Hornedo, B. (2012) *Un mundo sin escuelas*. Recuperat l'1 de juny de 2015 a <http://www.ivanillich.org.mx/Liumse.htm>

⁴²Longás, J. (2010, 21 de Desembre). *Una aproximació a l'escola com organització saludable. Anàlisi de la relació entre el context intern del docent i la síndrome d' esgotament professional*. Universitat Ramon Llull. Recuperat el 4-06-2015 a <http://www.tdx.cat/handle/10803/9245>

per a destruir el que es va construir amb el treball de milers de cervells, el doble de mans i un munt d'anys."⁴³ diu Bauman (2013).

A l'escola -primera representació de micro-societat per a l'infant- Internet i la seva liquidesa també són vistos com una arma de doble fil, ja que es veu lligada als afers que succeeixen diàriament a la xarxa i a la informació que en circula. Internet és, doncs, un oposame per a l'escola. Gerver (2014) ho destacà dient: "*Hem de celebrar que a la seva edat saben més del món del que nosaltres mai vam saber. El que necessitem -perquè ells viuen en un món d'informació- és desenvolupar el seu pensament crític, ajudar-los a qüestionar allò establert, diferenciar entre realitat i ficció, entre opinió, ajudar-los a ser aprenents independents i no dependre de nosaltres. Saben com esbrinar coses per si mateixos, col·laborar, ajudar-se. Necessitem que desenvolupin això de manera real, organitzada, i en siguin conscients.*"⁴⁴

Un altre paper important de les escoles a tenir en compte, és la relació amb l'entorn, sobretot amb les famílies. L'educació en valors, entre d'altres, molts cops es veu compromesa amb la relació entre família i escola. Si els infants reben els mateixos models, acostumaran a adquirir hàbits semblants. Grans avenços en neurociència, com per exemple els exposats al llibre *Neuroeducación. Solo se puede aprender aquello que se ama* de Francisco Mora (2013)⁴⁵, ens demostren que l'aprenentatge es realitza sobre l'experiència prèvia i l'emoció, i és a l'escola i amb la família on l'infant té el major gruix d'experiències.

Francesc Torralba (2003) ens avisa de la dualitat d'aquesta relació família-escola en educació: "*L'escola i la família són esferes autònomes, i això significa que l'una no pot regir sobre l'altra, ni imposar la seva llei. Amb tot, cal trobar un comú denominador entre les dues comunitats, a fi de potenciar valors de qualitat en el fill.*"⁴⁶ Afegeix, però: "*La salut d'un país, entesa en un sentit ampli, depèn, en part, dels valors que respiren els seus ciutadans. (...) La preocupació per l'educació en valors en la nostra societat pot llegir-se de dues maneres radicalment oposades. D'una banda, pot ser interpretada com una mostra de la*

⁴³Bauman, Z. (50, 2013) Sobre l'educación en un mundo líquido. (1a. ed.) Barcelona: Espasa libros, S.L.U.

⁴⁴Casal del Mestre Granollers (2012) Cal desenvolupar el pensament crític Recuperat el 14 de juny de 2015 a <https://casaldelmestreganollers.wordpress.com/2014/03/17/cal-desenvolupar-el-pensament-critic-richard-gerver/>

⁴⁵Mora, F. (2013) Neuroeducación. Solo se puede aprender aquello que se ama (2a imp. 2013) Madrid: Alianza Editorial, S.A.

⁴⁶Torralba, F. (160, 2003) Pares i fills. L'aventura de trobar-se avui. Barcelona: Ed. PPlaneta, S.A.

creixent sensibilitat de la població respecte al civisme, la bona educació i la convivència social. D'altra banda, però, pot ser un crit d'alerta davant la manca de sensibilitat moral en aquest terreny."⁴⁷

Noam Chomsky (2000) critica l'actual sistema d'ensenyament. Enfront la idea que a les nostres escoles s'ensenyen els valors democràtics, el que realment existeix és un model colonial d'ensenyament dissenyat per formar professors on la dimensió intel·lectual quedi devaluada i sigui substituïda per un complex de procediments i tècniques; un model que impedeix el pensament crític i independent, que no permet raonar sobre el que s'amaga darrere de les explicacions i que, per això mateix, fixa aquestes explicacions com les úniques possibles. *"Les nostres anomenades escoles democràtiques es basen en un enfocament instrumental i acumulatiu, que normalment impedeix el desenvolupament de la classe de raonament amb la qual es pot << llegir el món >> críticament i comprendre els motius i relacions subjacents als fets. A grans trets, aquest enfocament instrumental es caracteritza per la realització d'exercicis rutinaris, que no exigeixen esforç ni tracten temes importants, i que són repartits << com a preparació per a exàmens de tipus test >> per mestres <<que no escriuen més que galimaties, a imitació a la xerrameca psicològica que els envolta.>>"*⁴⁸

Chomsky manté la seva postura crítica en el llibre *La (des)educación*, on el fil conductor és el paper que té i hauria de tenir l'escola dins la societat. Destaca que *"una educació on la meta sigui aconseguir un món més democràtic hauria de proporcionar als seus estudiants eines crítiques amb les que traçar relacions entre els esdeveniments que, finalment, desemmascaren les mentides i l'engany. En lloc d'adoctrinar els estudiants amb mites sobre la democràcia, l'escola hauria comprometre'ls en la pràctica de la democràcia.*⁴⁹"

alhora que demana una educació on els educadors rebutgin l'ensinistrament tecnocràtic que els desintel·lectualitza per convertir-se en intel·lectuals autèntics que denunciïn la hipocresia, les injustícies socials i la misèria humana, aconseguint així que els estudiants assumeixin el repte d'eixamplar els horitzons de la democràcia i de la ciutadania i, al costat d'ells, treballin per construir un món menys discriminatori, més democràtic, menys deshumanitzat i més just.

⁴⁷Torralba, F. (151, 2003) Pares i fills. L'aventura de trobar-se avui. Barcelona: Ed. PPlaneta, S.A.

⁴⁸Chomsky, N. (10, 2000) *La (des)educación*. Barcelona: Ed. Planeta, S.A.

⁴⁹*Ibid.*, p. 41

Davant tot aquest embolic, preguem no oblidar que *"tot i que necessitem d'escoles crítiques, l'educar-se ha de consistir primordialment en potenciar les forces allà on un percep els seus punts febles i no en deixar-ho (només) en mans de l'escola."*⁵⁰

2- Què és el pensament crític?

*"Hi ha massa informació al nostre voltant -observa Thomas Hylland Eriksen a el seu Thyrranny of the Moment [La tirania del moment]-. Un dels talents crucials en la societat de la informació consisteix en protegir-se un mateix contra el 99,99 per cent d'informació que s'ofereix i que un no desitja."*⁵¹

Vet-ho aquí on trobem la gran necessitat de treballar entorn el pensament crític. La societat líquida a vegades vessa del got, i sobrepassa els volums d'informació que pot rebre cada individu. *"En aquest context de pèrdua de la identitat, d'incertesa i desconcert sobre el ser humà, (...) la reflexió filosòfica, crítica i sistemàtica sobre l'ésser i el significat de l'home, es converteix en una de les tasques més urgents del nostre temps."*⁵²

I és en el "jo origen", en aquesta realitat ecològica dotada d'individualitat, on creiem instaurable el pensament crític. Aquest és definit per a Ladislau Girona (2014) com *"el que ens permet dur a terme l'anàlisi sistemàtic dels enormes volums d'informació als que hem de fer front seleccionat aquella part rellevant per a nosaltres; és el que ens permet construir opinions pròpies al respecte i poder decidir què donem per vàlid i veritable; és una habilitat bàsica per poder parlar de ciutadans lliures – capaços de controlar la seva pròpia vida personal i professional- , competents i responsables."*⁵³ Creiem doncs, que en la societat líquida és necessari aquest "anàlisi sistemàtic dels enormes volums d'informació als que hem

⁵⁰Gadamer, H. G. (40, 2000) La educación es educarse. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.

⁵¹Bauman, Z. (44, 2013) Sobre l'educación en un mundo líquido. (1a. ed.) Barcelona: Espasa libros, S.L.U.

⁵²Gevaer, J. (13, 2003) El problema del hombre. Introducción a la antropología filosófica. Salamanca: Ediciones Sígueme S.A.U.

⁵³Girona, L. (2014) Com aplicar el pensament crític a l'educació. Recuperat el 16 de gener de 2015 a <http://www.laugirona.cat/2014/04/com-aplicar-el-pensament-critic-leducacio.html>

de fer front seleccionat aquella part rellevant per a nosaltres", i per tant, creiem essencial el pensament crític.

2.1 - Conceptualització l'expressió

*"A Grècia, la reflexió filosòfica es va iniciar com a crítica de la saviesa. (...) S'establia com a ideal suprem el << comportament científic >> en contraposició al << comportament sapiencial >>."*⁵⁴

En l'expressió "*pensament crític*", el seu significat no és, en absolut, "criticar, a dir coses dolentes sobre alguna cosa". "*Sòcrates estableix els principis bàsics per al pensament crític: qüestionar sempre les creences i suposicions comunes, buscar un terreny lògic per als estats i qüestionar l'autoritat com a font de coneixement. Fins i tot argumenta lògicament a favor de la seva pròpia mort.*"⁵⁵

Dues són les pedres angulars a l'entorn del pensament crític: Pensament i Crítica. Segurament, si a algú li oferim la possibilitat d'escollir quina de les dues accions escolliria, sens dubte la que menys "desgast" li ocasionaria seria criticar (sobretot amb connotació negativa). El pensar seria com veure un documental; el criticar seria com veure un show televisiu. El pensar seria com fer-se el dinar un mateix; el criticar seria com consumir una hamburguesa al McDonalds.

Per sort encara hi ha gent a la que li agrada cuinar-se el propi menjar, en comptes de consumir *fast food*; o el que és el mateix, fer crítiques constructives, en comptes de destructives.

2.1.1- Pensament

"Segons Arendt, el pensar és l'única activitat pura que podem dur a terme d'una manera incondicionada, i ens condueix a l'altre: ja sigui pel diàleg que hi mantenim en la solitud, ja

⁵⁴Duch, LL. (55, 1997) La educación y la crisis de la modernidad (1a ed.) Ediciones Paidós Ibérica, S.A. Barcelona

⁵⁵Critical thinking. (2015) MOOC Iversity. Recuperat del 25 de maig de 2015 a https://iversity.org/en/my/courses/critical-thinking-reason-and-fair-play-in-communication-may-2015/lesson_units/39285

sigui perquè tot pensar es concreta en un pensament que pot ser comunicat als altres. Aquestes condicions del pensar no són, en canvi, possibles en un context de desemparament o de desesperació, on el subjecte abdica del pensar i desconfia de si mateix. Si l'aïllament no afavoreix el pensar, no el fa possible, la nostra època revela grans dificultats per l'incondicionat."⁵⁶

La gran massificació que pateix la societat de l'Aleph està blasmant els pocs pensadors eloqüents que sobreviuen. *"L'home modern és un home-massa, està molt << socialitzat >>, però també està molt sol (fenomen que David Riesman ha comentat molt encertadament en el seu llibre de la multitud solitària).*"⁵⁷ Però com hem contextualitzat abans, tota manifestació minoritària esperem que faci reaccionar a la resta per donar-se compte de l'infinit desguàs multitudinal en el que es veuen voltant.

Tot i això, cal, com també hem al·ludit als inicis, no oblidar que vivim en un món comunitari. *"El pensament ha de néixer, a ulls de Horkheimer, a partir de les contradiccions de la realitat, des de tot allò que ens fa pensar en una societat diferent.*"⁵⁸ Per tant, cal tenir present a la massa, al gran ramat... per molt pejoratiu que siguin aquests termes, a l'hora de pensar.

Ensenyar a pensar, per consegüent, suposa fer veure que abans de prendre una decisió, s'han de valorar unes quantes coses.

"El punt de vista d'Arendt sobre la solitud planteja que, en l'estat de solitud, la tendència al vici és més gran. El ""vici"" consisteix en l'apropiació de la veritat com un afany de domini. ""Hi ha solament dos tipus purs de solitari: el tirà i el filòsof."" El tirà és un solitari perquè atempta contra el món comú dels homes: ha de destruir ""l'entremig"" amb la finalitat de posseir el poder per un de sol. (...) La solitud del filòsof constitueix, en canvi, una altra mena de cosa, que té relació amb el tipus de preguntar de la filosofia. ""El preguntar de la filosofia"" -afirma Arendt- ""l'obliga a mantenir-se al defora de totes les respostes dels homes."" (...) hi ha una mena d'omnipotència en ambdós, la causa de la qual rau en la por: la por als altres, a les seves opinions. En el cas del tirà, aquesta por és deguda a voler

⁵⁶Pagès, A. (72, 2006) Condicions del pensar en el desemparament. Esbós hermenèutic del diari filosòfic de Hannah Arendt. Ars Brevis. Recuperat l' 1/12/2014 a <http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/article/view/65849/76072>

⁵⁷Fromm, E. (44, 2012) Del tener al ser. Caminos y extravíos de la conciencia (11a imp.) Barcelona: Espasa Libros, S.L.U.

⁵⁸Paradas, K.R. (2010) Pensamiento crítico. Recuperat el 28 de maig de 2015 a: <http://es.slideshare.net/kparadas/pensamiento-crtico-5881454>

""tot"" el poder per un de sol; en el cas del filòsof, aquesta por és causa, en canvi, de la pluralitat d'opinions, que s'evita amb la creença en l'essència de l'home, en l'u. Davant del caos, la coherència d'una ""sola"" cosa. Arendt afirma, sorprenentment, que el filòsof tem (amb raó) les opinions dels homes. Llavors, el filòsof, per no fer front al caos de les opinions, es queda amb una sola idea i ""normativitza"" el pensar, és a dir, li imposa restriccions: ""d'aquesta manera crea en l'interior de cada home el seu propi tirà, que li diu el que pot i no pot pensar."" "59

Pagès (2006) en el seu article *Condicions del pensar en el desemparament. Esbós hermenèutic del diari filosòfic de Hannah Arendt* reflexiona sobre "l'acte de pensar"⁶⁰. *"Pensar és parlar amb un mateix, parlar és fer-ho amb un altre. De fet, es tracta d'expressions lingüístiques per dir la mateixa cosa: que hi ha d'haver "un altre", sigui un mateix com un altre; sigui un altre de debò a qui parlar. La crisi d'aquest altre com una presència es fa palesa al nostre temps en la dificultat creixent de les persones per poder parlar." (...) "Una cosa és el pensament; una altra "l'acte de pensar". El pensament se'ns apareix, es dona sense que hagi de ser buscat. No hi ha "mètode" per al pensar, ni tampoc tècnica específica que es pugui ensenyar. En el cultiu del "diàleg de la solitud" brolla el pensament. És el pensament qui desencadena l'acte de pensar: n'és el seu objecte. Arendt s'inspira en la Política de Plató per referir-se a la "guspira". Aquesta idea és molt propera a la del "llamp" en el pensament de Heidegger."*⁶¹

Ara bé, aquesta guspira tindrà el handicap d'haver d'ablamar-se en una societat líquida. Potser si, que com esmenta Pagès (2006), haurem de sacrificar el Big Data a canvi del pensament: *"El pensament, diu Arendt, es dona justament allà on no podem saber: ""el pensament és l'activitat original de l'home en el camp del que no podem saber."" És a dir, no es tracta d'una fugida cap endavant davant la impotència del no saber, sinó justament de l'exclusió de saber i pensar: ""allà on vull saber no puc pensar; i, si penso, ja no vull saber."" "62*

⁵⁹Pagès, A. (79, 2006) *Condicions del pensar en el desemparament. Esbós hermenèutic del diari filosòfic de Hannah Arendt*. Ars Brevis. Recuperat l' 1/12/2014 a <http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/article/view/65849/76072>

⁶⁰Íbid., p. 84

⁶¹Íbid., p. 82-84

⁶²Íbid., p. 87

2.1.2- Crítica

*"El aprendizaje verdadero, en efecto, tiene que ver con descubrir la verdad, no con la imposición de una verdad oficial; esa última opción no conduce al desarrollo de un pensamiento crítico e independiente."*⁶³

*"La primera finalitat de l'ensenyament va ser formulada per Montaigne: és millor una ment ben ordenada que una altra molt plena. (...) Un cap on el saber està acumulat, apilat, i no disposa d'un principi de selecció i d'organització que li doni sentit."*⁶⁴

En el nostre cas, "crític" significa "crucial", "de gran importància", i també, defensant la idea de Montaigne, "capaç de discernir". Significa prendre tot sota seriosa consideració, tant negativa com positiva, sense oblidar-nos de que som part d'una comunitat.

Duch (1997) defineix crítica com *"aquella teoria filosòfica que aconsegueix posar de manifest les formes concretes, que se'ns presenten, teòrica i pràcticament, com la mesura del que és veritable i / o del que és bo. (...) Un procés pedagògic que no inclogui la crítica com a moment intern imprescindible no aconseguirà que els alumnes arribin a adquirir ja exercitar-se al << art de trobar criteris >>."*⁶⁵ La crítica també porta, doncs, a saber emmarcar-se, des-emmarcar-se i re-emmarcar-se.⁶⁶ Modificar els marcs és canviar la manera que té la gent de veure el món, tot assumint el risc a la rebel·lia i el canvi.

Altrament, cal, i mai més ben dit, emmarcar dins l'art de trobar criteris el que Donald Shön (1998) anomenà professional reflexiu: *"Un professional que reflexiona des de l'acció tendeix a qüestionar la definició de la seva tasca, les teories en acció que aporta a la mateixa, i les mediacions de l'actuació mitjançant les quals és controlat. I a qüestionar aquestes coses, també qüestionen els elements de l'estructura del coneixement organitzatiu en què estan*

⁶³Chomsky, N. (29, 2000) La (des)educación. Barcelona: Ed. Planeta, S.A.

⁶⁴Morin, E. (25, 2006) La mente bien ordenada. Repensar la reforma. Reformar el pensamiento. Barcelona: Editorial Seix Barral, S.A

⁶⁵Duch, LL. (134, 1997) La educación y la crisis de la modernidad (1a ed.) Ediciones Paidós Ibérica, S.A. Barcelona

⁶⁶*"Els marcs són estructures mentals que donen forma a la manera com veiem el món. (...) Els marcs conceptuals no es poden veure ni sentir. Formen part del que els cognitivistes anomenen l'inconscient cognitiu, estructures del cervell a les quals no podem accedir conscientment, però que coneixem per les seves conseqüències: de manera com raonem i allò que considerem que és de sentit comú."* Lakoff, G. (11, 2008) No pensis en un elefant! Llenguatge i debat polític. Barcelona: Viena Edicions

*incrustades les seves funcions.*⁶⁷ És a dir, que a l'hora de "criticar" no tan sols cal "ser crítics", sinó també reflexionar, ser conscients d'allò criticat i del context en el que ho emmarquem. *"L'home (...), perquè posseeix la possibilitat d'arribar a es conscient del seu <<centre >>, pot abandonar-lo i sotmetre ell mateix i el conjunt de la realitat a una reflexió total <<des de fora>> , instal·lant vital i emocionalment, si així ho desitja, a la <<perifèria>>."*⁶⁸

Caldrà, com Hermann Lübbe, mantenir l'opinió de que, *"en el futur, el descobriment del sentit dependrà de manera molt efectiva de la capacitat d'orientació del subjecte humà concret, que sàpiga trobar el seu nord malgrat les innombrables << sol·licitacions >>, imprevistes i imprevisibles, que se innecessàriament li surten al pas", ja que l'estandarització és el frontispici de la societat líquida, on "el subjecte com a individu capaç de pensar és substituït per l'estereotip."*⁶⁹

El primer pas per a la crítica segons Erich Fromm (2012) és dubtar de la veracitat de les afirmacions: *"Començar per ser radicalment escèptics, suposant que gairebé tot el que anem a saber serà mentida o falsedat. Si sona massa feréstec o cínic, afegiré que no es prengui al peu de la lletra (...) Potser soni menys misantròpica aquesta recomanació aclarint que parlo de la veracitat de les afirmacions, no de la veracitat de les persones."*⁷⁰

2.2- El pensador crític

*"No existeix una situació que no porti a una elecció."*⁷¹

Avui en dia, no tothom valora la necessitat d'un raonament crític. Amb freqüència, ser metòdicament objectiu és vist com quelcom fred, estèril i avorrit sobretot per als que segueixen als nous gurús emocionals que prediquen amb missatges de l'estil "Deixa que els

⁶⁷Schön, D. (294, 1998) El profesional reflexivo: cómo piensan los profesionales cuando actúan. Barcelona: Paidós

⁶⁸Duch, LL. (17, 1997) La educación y la crisis de la modernidad (1a ed.) Ediciones Paidós Ibérica, S.A. Barcelona

⁶⁹Pagès, A. (187, 2011) Educación y estandarización en la sociedad del conocimiento: cuestiones éticas y pedagógicas. Ars Brevis. Recuperat el 19-11-2014 a <http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/search/titles?searchPage=4>

⁷⁰Fromm, E. (75, 2012) Del tener al ser. Caminos y extravíos de la conciencia (11a imp.) Barcelona: Espasa Libros, S.L.U.

⁷¹Bauman, Z. (37, 2013) Sobre l'educación en un mundo líquido. (1a. ed.) Barcelona: Espasa libros, S.L.U.

teus sentiments et guiïn a la veritat" o "Oblidat dels detalls, gaudeix del moment sense preocupacions". Tanmateix, quan la veritat és requerida no es pot caure en les fal·làcies.

Suposem que això és el que Auguste F.R. Rodin va voler mostrar-nos en *El Pensador* (1880): un home solitari, despullat (en el sentit també de transparència: sense hipocresia, sense res a amagar), passiu, reflexiu i preocupat.

Conseqüentment esdevindrà necessari desenvolupar una actitud que permeti l'entrada de més informació (infoxicar-se) i permeti aturar-se a pensar. Desenvolupar, amb paraules de Paulo Freire⁷² la consciència crítica, que sorgeix de la confrontació amb la realitat social. Això ho anomenà "conscienciació". " *"La vocació de l'home és la de ser subjecte i no objecte"*, aquesta és la seva vocació ontològica." ⁷³

El pensador crític haurà de voler investigar punts de vista diferents per si mateix, però al mateix temps, reconèixer quan dubtar dels mèrits de les seves pròpies investigacions. *"El pensament crític o analític és el que reflexiona sobre fets observats utilitzant el mètode científic. Mètode que, aplicat amb rigor i escrutini, permet elaborar hipòtesis i, basat en ella, realitzar experiments conduents a comprovar-la o rebutjar-la, i això fent-ho amb idees (filosofia) o bé al laboratori (ciència)."*⁷⁴ El pensament científic, no obstant, no afavoreix ni representa específicament a la ciència. Els seus arguments poden ser usats per afavorir opinions contràries a les comunament acceptades pel marc científic.

El pensador crític tindrà present, a l'hora de reflexionar, que aquesta realitat es veu lligada, recíprocament, a un contracte social, a altres individus. *"Reflexionant sobre la realitat, l'home descobreix que no està únicament en ella, sinó amb ella. Està el seu" jo "i el" jo "dels pròxims, i altres realitats diferents d'ell."*⁷⁵ Sent-ne conscient, es veurà indirectament vinculat amb la justícia d'un dels fills de Zeus i Europa, Radamantis, que manifestà que *"si l'home patís allò que fa, hi hauria recta justícia."*⁷⁶

"La preparació més important per a l'art de l'ésser és qualsevol cosa que ens faci adquirir i augmentar la capacitat de consciència superior, així com la capacitat de pensament crític,

⁷²Fullat, O. (305, 1992) *Filosofias de la educación Paidea* (1a ed.) Barcelona: Ediciones CEAC, S.A.

⁷³Íbid.

⁷⁴Mora, Francisco (179, 2013) *Neuroeducación. Solo se puede aprender aquello que se ama* (2a imp.) Madrid: Alianza Editorial, S.A.

⁷⁵Fullat, O. (306, 1992) *Filosofias de la educación Paidea* (1a ed.) Barcelona: Ediciones CEAC, S.A.

⁷⁶Aristòtil (trad. Pallí, J.) (142,2010) *Ética a Nicómano*. Madrid: Editorial Gredos, S.A.

dubitatiu. I no és qüestió, sobretot, d'intel·ligència, edat o instrucció: és qüestió de caràcter, més concretament, de com d'independent s'hagi arribat a ser de les autoritats irracionals i dels ídols de tota mena."⁷⁷ Així doncs, i al nostre entendre, veurem al pensador crític com aquell que entén la crítica no com a negació directa de la realitat, sinó com a un procediment de renúncia a una acceptació irreflexiva de la realitat (social) tal i com se'ns presenta, i que per tant, escull avaluar opinions i afirmacions tant pròpies com d'altres persones, essent conscient de que forma part d'una societat líquida, infocada i emocional, governada per l'Aleph.

3- Educació en el pensament crític com a forma de conscienciació social

"Actualment, l'educació exerceix quatre funcions principals. La primera és individual (...) Un objectiu de l'educació ha de ser el d'ajudar a que aflorin les habilitats úniques de cada alumne i a fer-les realitat, de manera que siguin conscients d'aquestes. La segona funció és cultural. L'educació hauria de contribuir a que els nostres fills comprenguessin els èxits i tradicions de la seva pròpia comunitat i d'altres, dins d'una ètica de tolerància i empatia. La tercera és econòmica: es tracta d'aconseguir que tots els alumnes assoleixin una independència econòmica i contribueixin a la creació de riquesa de formes que siguin ètiques i sostenibles. I la quarta és social. Una escola efectiva està situada al cor d'una comunitat forta. (...) Les escoles han de fomentar l'esperit i la pràctica de la vida i la responsabilitat comunitàries."⁷⁸

Si bé és cert que a la societat postmoderna és molt difícil rebel·lar-se contra el sistema i anar a contracorrent, amb uns criteris fermes, l'educació crítica n'ha de saber donar una solució a cada un dels individus que la formen. *"El ràpid desenvolupament de la globalització i de les comunicacions significa que el món estarà cada vegada més fragmentat, més descentralitzat, i que serà cada vegada més despersonalitzat.*"⁷⁹

⁷⁷Fromm, E. (72, 2012) Del tener al ser. Caminos y extravíos de la conciencia (11a imp.) Barcelona: Espasa Libros, S.L.U.

⁷⁸Gerver, R. (8, 2012) Crear hoy la escuela del mañana. La educación y el futuro de nuestros hijos. Madrid: Ediciones SM

⁷⁹Ibid., p. 21

El sentit crític de l'educació ens porta a afirmar que no hi pot haver una integració en la societat sense que l'educació desenvolupi tots els instruments que permetin al jove ser crític i, per tant, assumir el risc de la rebel·lia i el canvi. Educar en el pensament crític implica educar en la capacitat de prendre decisions per un mateix; es a dir, no acceptant les opinions i/o afirmacions dels altres sense sotmetre'ls a la pròpia anàlisi en base als propis coneixements o informacions d'altres fonts.

La situació, però, esdevé més alarmant en conjunció amb l'element més utilitzat per als infants i joves: la pantalla electrònica (televisió, mòbil, consoles...) , la nova supervisora dels "Latchkey Children"⁸⁰, els "nens amb clau de casa", que s'està convertint en un altre agent educatiu important. I és que resulta molt fàcil engegar-los la televisió per distreure'ls, mentre ens veiem atrapats en la temporalitat accelerada de la societat líquida. Adverteix el Dr. Kovacs que *"l'abús de la televisió habitua al nen a ser passiu; rep informació, però no pot discutir-ho rebatre-la, i això disminueix la seva capacitat crítica. Això és exactament el contrari del que l'educació pretén."⁸¹, una educació conscient i, per tant, crítica.*

Un bon remei davant aquesta abducció de les pantalles, i en favor del pensament crític, pot ser d'implementació dels escacs a les escoles⁸², el qual ajudarà a ser pacients als alumnes, a respectar a l'adversari i el seu ritme de joc i a treballar altres aspectes de caràcter individual; així com també la pràctica de meditació. *"La finalitat de la meditació budista és la màxima consciència dels nostres processos físics i mentals. El budisme (...) es caracteritza per un grau de racionalitat i pensament crític que no pot trobar-se en les religions occidentals. L'essencial de la seva doctrina és que, amb plena consciència de la realitat, pot vèncer la cobdícia i l'odi i, per tant, el sofriment. És una doctrina filosòfica-antropològica."⁸³*

Una aptitud general per plantejar i tractar els problemes; principis organitzatius que ens permetin unir els sabers i dotar-los de sentit; una actitud positiva i constructiva davant l'error; capacitat de reflexió per interpel·lar-nos en relació a les dades i la informació rebudes; no

⁸⁰Chomsky, N. (61, 2000) La (des)educación. Barcelona: Ed. Planeta, S.A.

⁸¹Kovacs, Dr. F. (311, 2011). Aprendiendo a ser padres. Madrid: Ediciones Planeta Madrid, S.A.

⁸²Ibáñez, M. J. (2015) Els escacs aterren a l'escola com a reforç pedagògic. El Periódico Societat. Recuperat el 17 de juny de 2015 a <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/els-escacs-aterren-lescola-com-reforc-pedagogic-3940304>

⁸³Fromm, E. (85, 2012) Del tener al ser. Caminos y extravíos de la conciencia (11a imp.) Barcelona: Espasa Libros, S.L.U.

tancar les portes a qualsevol idea, mantenint viu el pensament creatiu...⁸⁴ són alguns dels rems que donem per a navegar rumb al pensament crític. Potser amb pràctiques com aquestes, amb un tarannà més reflexiu, aconseguim conscienciar, o si més no solidificar el pensament dels infants. De totes maneres, i malauradament, als alumnes no se'ls pot educar de manera explícita per a que pensin per ells mateixos ni per fer preguntes crítiques, ja que les accions per a fer-ho poden resultar contraproductes.

Una estratègia per començar a desenvolupar el pensament crític i creatiu amb els nois i noies passa per influir positivament en ells, en la seva confiança en ells mateixos i en els seves habilitats creatives – més o menys dormides per diferents factors i frens socials- per fer front de forma eficient i eficaç als diversos problemes als que es toparan en un món globalitzat i interconnectat. *"Com deia de manera excel·lent Durkheim, l'objecte de l'educació no és donar a l'alumne uns coneixements cada vegada més nombrosos, sinó << crear en ell un estat interior i profund, una mena de polaritat de l'ànima que l'orienti en un sentit definit no només durant la infància, sinó per a la vida sencera>>."*⁸⁵

Bauman (2013) ens avisa de que *"res, excepte alguna classe de genuïna <<revolució cultural>>, servirà per a canviar-ho. I per molt limitat que sembli el poder del sistema educatiu actual - que es troba el mateix subjecte, cada vegada més, al joc del consumisme-, té encara suficient poder de transformació per a poder comptar entre els factors prometedors per a aquesta revolució."*⁸⁶

⁸⁴A la pàgina web Aprende a pensar, del Centro de Estudios sobre Innovación y Dinámicas Educativas (CEIDE), hi ha una publicació titulada *10 pistas per enseñar el pensamiento crítico*. En ell es publiquen suggerències, que creiem molt encertades, dels docents del KIPP King Collegiate High School (California, EEUU) sobre com desenvolupar i avaluar el pensament crític en els estudiants. Molano, J. (2012) 10 pistas per enseñar el pensamiento crítico. Recuperat el 17 de juny de 2015 a <http://aprenderapensar.net/2012/01/10/10-pistas-para-ensenar-pensamiento-critico/>

⁸⁵ Morin, E. (59, 2006) *La mente bien ordenada. Repensar la reforma. Reformar el pensamiento*. Barcelona: Editorial Seix Barral, S.A

⁸⁶ Bauman, Z. (39, 2013) *Sobre l'educación en un mundo líquido*. (1a. ed.) Barcelona: Espasa libros, S.L.U.

4- Conclusions

*"La capacitat crítica, que ve del llatí criticus i aquesta del grec kritikós, és elemental objectiu de tota educació i avui més que mai quan la informació és tan accessible i abundant. Desenvolupar la capacitat crítica, la capacitat de pensar críticament, no solament és un objectiu per al segle XXI, és un objectiu de sempre."*⁸⁷

Tots som conscients d'allò que és negatiu en la societat; no serem nosaltres els primers en revelar-ho. Tan sols fem un reclam en busca de solidesa en la presa de decisions, senya a l'hora d'escollir sobre el jo. Sobre-estimulem la ment submergint-la en l'Aleph; incentivem la creativitat. Ja sorgirà després el tirà interior que ens posi barreres. Mantinguem un pensament sòlid en la societat líquida.

*"La societat sempre pretén legislar sobre les <<petites renúncies>> que <<s'han>> d'assumir per aconseguir semblar-se als models acceptats i assolir així <<pertànyer>>. Perduts en aquest camí, alguns acaben vivint en l'esforç de ser el que no són, obligant-se a estar on no volen estar, fent gran part del dia el que no gaudeixen ni desitgen fer."*⁸⁸

L'escola actual moltes vegades transmet uns coneixements pautats, amb informació ja codificada, en lloc de crear individus crítics, capaços de posar en dubte el sistema. Els educadors (pares inclosos), en canvi, poden orientar l'educació a favor del raonament, l'auto-control i l'esperit crític. Tot i això, creiem que no podran assegurar-se que l'educand remi críticament en la societat líquida, ja que qualsevol acció a favor pot esdevenir contraproductiu.

Ser conscient de l'entorn en el qual es desenvolupa el pensament i els al·licients que el condicionen, serà fonamental per educar el jo origen, i finalment, posicionar-se sòlidament tot i el gran allau d'informació sorgit de l'Aleph.

L'ésser humà esdevingué Homo Sapiens gràcies a la raó. Fem honor, doncs, al perquè vàrem evolucionar, tot controlant-nos fent introspecció: segons Estanislao Bachrach⁸⁹, inspeccionant les emocions i els pensaments.

A no ser, que seguim volent individus manipulables en la societat.

⁸⁷Tourón, J. (2015) Pensadores crítics: ¿quiénes son? Recuperat el 18 de juny d 2015 a <http://www.javiertouron.es/2015/03/pensadores-creativos-quienes-son.html>

⁸⁸ Bucay, J. (111, 2012) Las 3 preguntas. Barcelona: RBA Libros, S.A.

⁸⁹ Apunts de classe d'Estanislao Bachrach (2015). Assignatura: Gestió de l'Orientació i Acció Tutorial. (curs 2014/2015). Màster Universitari d'Innovació Pedagògica i Lideratge Educatiu en el Segle XXI. Universitat Ramon Llull. Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport. Barcelona.

5- Referències

- Apunts de classe d'Estanislao Bachrach (2015). Assignatura: Gestió de l'Orientació i Acció Tutorial. (curs 2014/2015). Màster Universitari d'Innovació Pedagògica i Lideratge Educatiu en el Segle XXI. Universitat Ramon Llull. Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport. Barcelona.
- Apunts de classe de M. Civís (2015). Assignatura: Educació, territori i espai virtual: noves polítiques i lideratge en xarxa. (curs 2014/2015). Màster Universitari d'Innovació Pedagògica i Lideratge Educatiu en el Segle XXI. Universitat Ramon Llull. Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport. Barcelona.
- Aristòtil. (trad. Pallí, J.) (2010) *Ética a Nicómano*. Madrid: Editorial Gredos, S.A.
- Aristòtil. *La gran moral*. Recuperat a <http://llevatetodo.com/book/Aristoteles-La.Gran.Moral.pdf> el 24 de maig de 2015
- Bauman, Z. (2013) *Sobre l'educación en un mundo líquido*. (1a. ed.) Barcelona: Espasa libros, S.L.U.
- Bauman, Z. (2006) *Vida líquida*. Madrid: Espasa Libros S.L.U.
- Borges, J.L. (1974) *El Aleph*. Madrid : Alianza
- Bucay, J. (2012) *Las 3 preguntas*. Barcelona: RBA Libros, S.A.
- Casal del Mestre Granollers (2012) *Cal desenvolupar el pensament crític* Recuperat el 14 de juny de 2015 a <https://casaldelmestreganollers.wordpress.com/2014/03/17/cal-desenvolupar-el-pensament-critic-richard-gerver/>
- Chomsky, N. (2000) *La (des)educación*. Barcelona: Editorial Planeta, S.A.
- Critical thinking. (2015) MOOC Iversity. Recuperat del 25 de maig de 2015 a https://iversity.org/en/my/courses/critical-thinking-reason-and-fair-play-in-communication-may-2015/lesson_units/39285
- Csikszentmihalyi, M. (1997) *Fluir (Flow) Una psicología de la felicidad*. Barcelona: Editorial Kairós
- Duch, LL. (1997) *La educación y la crisis de la modernidad (1a ed.)* Ediciones Paidós Ibérica, S.A. Barcelona
- El experimento de Asch: Influencia de la mayoría y la conformidad. (2013) Recuperat el 21 de gener de 2015 a <https://www.youtube.com/watch?v=wt9i7ZiMed8>
- Ferrer, A. (2010). "Del diàleg intercultural al diàleg interior. Reflexions amb Raimon Pannikar i J. Krishnamurti." *Ars Brevis* [en línia], Núm. 16 , p. 31-

51.<http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/article/view/244254/327247> [Consulta: 21-01-15]

- Fromm, E. (2012) Del tener al ser. Caminos y extravíos de la conciencia (11a imp.) Barcelona: Espasa Libros, S.L.U.
- Fullat, O. (1992) Filosofías de la educación Paidea (1a ed.) Barcelona: Ediciones CEAC, S.A.
- Gadamer, H. G. (2000) La educación es educarse. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.
- Gergen, K.J. (1997). El yo saturado. Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo. (3a reimpresión) Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.
- Gerver, R. (2012) Crear hoy la escuela del mañana. La educación y el futuro de nuestros hijos. Madrid: Ediciones SM
- Gevaer, J. (2003) El problema del hombre. Introducción a la antropología filosófica. Salamanca: Ediciones Sígueme S.A.U.
- Girona, L. (2014) Com aplicar el pensament crític a l'educació. Recuperat el 16 de gener de 2015 a <http://www.laugirona.cat/2014/04/com-aplicar-el-pensament-critic-leducacio.html>
- Hornedo, B. (2012) Un mundo sin escuelas. Recuperat l'1 de juny de 2015 a <http://www.ivanillich.org.mx/Liumse.htm>
- Ibáñez, M. J. (2015) Els escacs aterren a l'escola com a reforç pedagògic. El Periódico Societat. Recuperat el 17 de juny de 2015 a <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/els-escacs-aterren-lescola-com-reforc-pedagogic-3940304>
- Kovacs, Dr. F. (2011). Aprendiendo a ser padres. Madrid: Ediciones Planeta Madrid, S.A.
- Lakoff, G. (2008) No pensis en un elefant! Llenguatge i debat polític. Barcelona: Viena Edicions
- Lao-Tsé (2010) Tao Te King. Barcelona: Plutón Ediciones X, S.L.
- Lluís Duch: la banalització de la paraula (2011) Recuperat el 31 de maig de 2015 a <http://www.ccma.cat/catradio/lluis-duch-la-banalitzacio-de-la-paraula/fitxa-programa/1498/>
- Longás, J. (2010, 21 de Desembre). Una aproximació a l'escola com organització

saludable. Anàlisi de la relació entre el context intern del docent i la síndrome d'esgotament professional. Universitat Ramon Llull. Recuperat el 4-06-2015 a <http://www.tdx.cat/handle/10803/9245>

- Molano, J. (2012) 10 pistas per enseñar el pensamiento crítico. Recuperat el 17 de juny de 2015 a <http://aprenderapensar.net/2012/01/10/10-pistas-para-ensenar-pensamiento-critico/>
- Mora, F. (2013) Neuroeducación. Solo se puede aprender aquello que se ama (2a imp. 2013) Madrid: Alianza Editorial, S.A.
- Morin, E. (25, 2006) La mente bien ordenada. Repensar la reforma. Reformar el pensamiento. Barcelona: Editorial Seix Barral, S.A
- Pagès, A. (2006) Condicions del pensar en el desemparament. Esbós hermenèutic del diari filosòfic de Hannah Arendt. Ars Brevis. Recuperat l' 1/12/2014 a <http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/article/view/65849/76072>
- Pagès, A. (2011) Educación y estandarización en la sociedad del conocimiento: cuestiones éticas y pedagógicas. Ars Brevis. Recuperat el 19-11-2014 a <http://www.raco.cat/index.php/ArsBrevis/search/titles?searchPage=4>
- Paradas, K.R. (2010) Pensamiento crítico. Recuperat el 28 de maig de 2015 a: <http://es.slideshare.net/kparadas/pensamiento-crtico-5881454>
- Pigem, J. (2011) Global Personal Social. Valores para un mundo en transformación. (1a ed.) Barcelona; Editorial Kairós, S.A.
- Riera, J. (2013) Captura de pantalla. El Periódico Opinió. Recuperat el 31 de maig de 2015 a <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/opinio/captura-pantalla-2701889>
- Rousseau, J.J. (1969) El contrato social.(1a ed.) Madrid: Aguilar, S.A. de ediciones
- Schön, D. (1998) El profesional reflexivo: cómo piensan los profesionales cuando actúan. Barcelona: Paidós
- Serrano, S. (2005) El regal de la comunicació (13a ed.) Barcelona; Ara Llibres, S.L.
- Serrano, S. (1988) La semiótica: Una introducción a la teoría de los signos. (4a. ed.) Barcelona: S.A. Montesinos Editor
- Tian Riba (2015) Infoxicació. Recuperat el 16-06-2015 a [Recuperat el 21/01/2015 a http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/7-vista/8-articles/826038.html?cca=1](http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/7-vista/8-articles/826038.html?cca=1)
- Torralba, F. (2003) Pares i fills. L'aventura de trobar-se avui. Barcelona: Ed. PPlaneta, S.A.

- Tourón, J. (2015) Pensadores críticos: ¿quiénes son? Recuperat el 18 de juny d 2015 a <http://www.javiertouron.es/2015/03/pensadores-creativos-quienes-son.html>
- Zavalloni, G. (2011) La pedagogía del caracol. Por una escuela lenta i no violenta. Barcelona: Editorial GRAÓ, de IRIF, S.L.